

BALNEA MIXTA

*Kvinnligt badande i Rom med kejserliga påbud,
trånande poeter och förtvivlade moralister*

VIKTOR WRETSTRÖM

Bad har varit tätt sammanlänkat med begreppet *civilisation* i nästan alla tider. Att bada, och att vara ren, har därmed varit viktiga markörer för vem som ansetts vara ”barbar” och vem som var ”civiliserad”. Det är därmed inte en slump att man kan finna badhus och en avancerad badkultur i en mängd olika kulturer i historien. Här återfinner man till exempel den muslimska världens *hammam* (först belagda runt 700-talet), de stora badkomplexen under Song- (960–1279) och Ming- (1368–1644) dynastierna i Kina, *Sento*-badhusen i Edo-periodens Japan (1603–1867) och 1800-talets grandiosa europeiska bad- och spakomplex.

Det finns dock en betydligt äldre badkultur än dessa, en badkultur som både den muslimska och den europeiska världen tog sin inspiration från: den romerska. Som i alla de tidigare nämnda badkulturerna fanns det även här en hetsig debatt, oftast anförda av moraliserande äldre män, kring vem som fick bada. Särskilt påtaglig var den här debatten gällande kvinnors närvaro i badhusen. Borde verkligen män och kvinnor bada tillsammans?

Ett besök i badhuset

Innan vi går vidare med att diskutera romarnas tankar kring kvinnors badande skall vi gå igenom hur ett typiskt besök, oavsett kön, på en romersk badanläggning kunde

se ut. Besöket började med att besökaren betalade en trivial, eller ibland ingen, entréavgift för att få tillgång till själva badhuset. Entréavgiften hölls medvetet låg, eftersom de flesta badhus var statligt finansierade, och det sågs mer eller mindre som en del av den romerska identiteten att frekventera baden. Med sig hade den välbärgade romaren sina egna tjänare och slavar som bar hans träningskläder och badkläder, oftast bestående av badrock, ”bikini” eller en tunn tunika, handduk, en toalettväska (*cista*) fylld med oljor och parfymer, *strigiles* (krökta metallredskap som användes under tvagningen för att skrapa bort olja), och slutligen en eller flera tvättsvampar. De mindre bemedlade, som inte kunde ta med sig sina egna tjänare, fick istället bära alla dessa tillbehör själva eller betala någon av badanläggningens många anställda för att hjälpa dem.

Den första platsen man besökte, oavsett om man skulle masseras, träna eller bada, var omklädningsrummet, *apodyteriet*, där man bytte om till sina bad- eller träningskläder, och där man förvarade sina vanliga kläder och övriga ägodelar. Dessa ägodelar vaktades av en anställd på badhuset – ungefär som den något mer moderna garderobiären – eller för dem som ville ha extra säkerhet av den egna tjänaren eller slaven. Därefter gick man vanligen och tränade i *palaestran*. Denna träning var oftast inte något som skulle

vara för fysiskt ansträngande utan sågs snarare som en social aktivitet som vanligtvis utfördes i grupp.

Lätt svettig men inte helt uttröttad rörde sig sedan romaren mot badhusets huvudattraktioner: bad och massage. Även här fanns en traditionell ordning, vilket innebar att man började med att besöka *caldarium*, bad med varmt vatten, följt av *tepidarium*, bad med ljummet vatten, och ett avslutande besök med ett dopp i *frigidarium*, det kalla badet. Det fanns också speciella bastu-liknande rum, kallade *sudatorium* eller *laconicum*, som besöktes för att inducera svettning, för att få oljesmörjningar och för massage. I ett fåtal bad fanns också öppna utomhusområden där man kunde sola sig, så kallade *solarium* eller *heliocaminus*. Utöver de betjänar man betalade, eller hade med sig för sitt besök, fanns också en mängd olika försäljare

på plats. Dessa sålde mat, tilltugg och vin, men även mer kroppsliga tjänster såsom hårplockning, massage och oljeskrapning.

Att denna miljö till stor del, likt det romerska samhället i stort, var manligt dominerad är uppenbart. Däremot råder större oklarhet om hur, och i vilken utsträckning, kvinnor fick ta del av denna badkultur. Under vissa perioder verkar man ha föredragit olika former av könsseparerat badande. Detta kunde betyda allt från att män och kvinnor badade i separata badhus, alternativt i samma badhus men i avskilda områden, till att man badade i samma badhus men vid olika tider på dygnet. Det finns dock också mycket som tyder på att man under vissa perioder föredrog *balnea mixta*,

*Bikini*mosaiken från Villa Romana del Casale på Sicilien, ca 400 e.Kr. Wikimedia, Public Domain.

The Frigidarium (1890) av Sir Lawrence Alma-Tadema (1836–1912). En modernare tolkning av den "inblick" som Ovidius (och många andra) ville få till de kvinnliga baden. Wikimedia, Public Domain.

det vill säga att män och kvinnor badade tillsammans i samma badhus, med gemensamma områden och under samma tider. Denna form av badande fick dock ofta kritik från olika moralister för att vara osedlig. För dessa moralister blev *balnea mixta* bad där män och "osedliga" kvinnor badade tillsammans. Detta verkar inte ha varit helt ogrundat, då vissa *balnea mixta* tycks ha varit mer eller mindre täckmantlar för bordeller.

Könsseparerat badande

Ett av de bästa exempel vi har på att man föredrog att könsseparera baden under senrepubliken och tidiga kejsartiden, kommer från den romerske arkitekten Vitruvius som var aktiv runt 30–15 f.Kr. I sin handbok om

arkitektur beskriver Vitruvius hur badhusen skall byggas för att kunna ta emot män och kvinnor i separata utrymmen. Det vill säga, det skall finnas både ett kvinnligt och ett manligt område i samma badhus. Vitruvius beskrivning överensstämmer med vad man kan observera vid Forumbaden och de stabianska baden i Pompeji, samt vid Forumbaden i Herculaneum. Alla tre baden var byggda under republiken, och alla har dubbla uppsättningar av badhusens olika rum inom samma byggnad men samtidigt är de separata och avskärmade från varandra.

En annan tydlig indikation på att separerade bad var en realitet även senare under kejsartiden, samt i områden utanför den italienska halvön, kan ses i en beskrivning från *Historia Augusta* (300-talet e.Kr.), där den unge kejsaren Alexander Severus (reg. 222–235) straffar sina soldater efter att de hade besökt kvinnornas badhus (*lavacris*

muliebribus) och gjort "andra njutningar" i Antiochia. De kvinnliga badhusen eller områdena var, som situationen med Alexander Severus visar på, en plats som, av naturliga skäl, omgavs av en sorts amorös mysticism. En plats där nakna kvinnor vistades var också en plats dit många trånande män (och poeter) ville ha tillträde, såsom stycket i Ovidius (43 f.Kr.–18 e.Kr.) *Ars amatoria* 3.15 visar på:

"När vakten håller flickans kläder därutanför,
döljer baden många hemliga nöjen."
(översättning: Johnny Sandelin)

Att kvinnornas badhus utgjorde en del av det allmänna badhuset kan också ses i *Historia Augustas* beskrivning av Alexander Severus föregångare, Heliogabalus (reg. 218–222), som i stället för att bada med männen badade med kvinnorna och där deltog i samma hårborttagningsbehandling, på samma kroppsliga områden, som kvinnorna. En detalj av vikt som *Historia Augusta*

lyfter fram är alltså att Heliogabalus inte bara gjorde sin behandling på samma sätt som kvinnorna, utan vid samma tidpunkt. Detta stycke visar därmed på existensen av ett alternativt sätt att könsseparera: den temporala. Detta innebar att man separerade könen inom samma badhus genom att badet höll öppet för kvinnor och män under olika tider på dygnet. Detta alternativ finns också attesterat i olika inskriptioner, så som denna som fanns vid ingången till ett romerskt bad i östra Medelhavsområdet:

"Låt min dörrvakt vara den mest hängivna av män, han håller noggrant koll på tiden när badgästerna kommer på besök, så att ingen mot sin vilja får se en naken naiad [vattennymf] eller de långhåriga kariterna [behagens gudinnor] i mina vatten."
Anth. Pal. 9.625 (Översättning och hakparenteser: Viktor Wretström)

Balnea mixta –

Gemensamma badområden

Det finns dock andra inskriptioner som pekar på en helt annan realitet där gemensamt badande (*balnea mixta*) var praxis, så som denna inskription som fanns inristad på en hermafroditisk staty, som även den stod i ett bad i östra Medelhavsområdet:

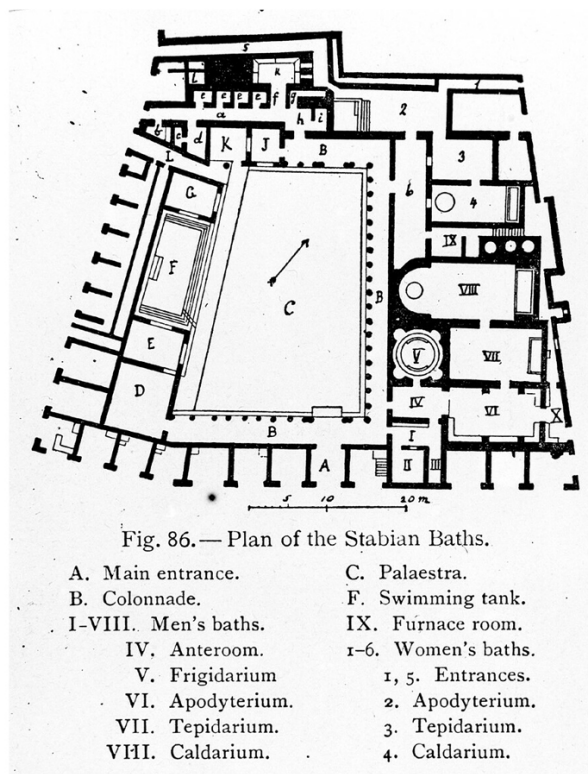
”För män är jag Hermes men för kvinnor ser jag ut som Afrodite, och jag bär symbolen av båda mina föräldrar. Det är därför passande att de placerade mig, hermafroditen, ett barn av oklart kön, i ett bad för båda könen.”

Anth. Pal. 9.783 (översättning: Viktor Wretström)

Även bortsett från inskriptionerna finns det en mängd bevis på att gemensamt badande skedde, något som generellt förskräckte moralisterna. Till exempel beklagar sig Cicero (106–43 f.Kr.), Plinius den äldre (23–79) och Plutarchos (ca 46–ca 119) över att kvinnor och män nu badade tillsammans och vid samma tider. Plutarchos anklagar till och med romarna för att ha korrumperat grekerna till att också ha anammat denna för honom förkastliga praxis. Även i samtida kristna texter kan vi hitta beskrivningar av gemensamt badande. Ett exempel är kyrkofadern Klemens av Alexandria (ca 150–ca 215), som i sin skrift *Paedagogus* klagar på det gemensamma badandet, eftersom det gjorde att kvinnor exponerade sig nakna framför andra män än sina äkta makar, vilket Klemens såg som ett exempel på Roms förfall och dekadens.

Att gemensamt badande sågs som ett problem av andra än enbart moralisterna

Den sovande Hermaphroditus. Romersk kopia från 100-talet e.Kr. efter ett grekiskt original från 100-talet f.Kr., Palazzo Massimo, Rom. Wikimedia, Public Domain.

Plan över de stabianska baden i Pompeji som visar de olika avdelningarna för män respektive kvinnor. Wikimedia public domain.

kan också uttolkas från de många, och upprepade, kejserliga påbuden, som försökte förbjuda eller begränsa det gemensamma badandet, oftast också här på moraliska grunder. Dessa påbud skall ha skett under Hadrianus (reg. 117–138), Marcus Aurelius (reg. 161–180), Alexander Severus (reg. 222–235), och Tacitus (reg. 275–276). Förbuden verkar inte ha fungerat under längre tider, och de bad som konstruerades under kejsartid har inga arkitektoniska indikationer på att badområdet var könsseparerat, något som exempelvis kan ses vid Forumbaden och Neptunusbaden i Ostia, Centralbadet och de suburbanska baden i Pompeji samt i de stora kejserliga baden i Rom.

Badhus som bordeller?

Det gemensamma badandet såsom del av en oftast amorös paraktivitet kan skönjas i

en mängd olika antika skrifter, till exempel i Apuleius (ca 124–ca 170) *Metamorphoses* där huvudpersonen Lucius badar tillsammans med sin älskarinna Photis. Det gemensamma badandet som en ” dejting ”-aktivitet är ännu tydligare i Martialis (ca 38–41 – 102–104) dikter, där den kyska matronan Laevina blir till en lössläppt ”Helena av Troja” efter att ha träffat en man när hon badat. Samtidigt klagar Martialis själv på att flera av de kvinnor han personligen vill inleda förhållande med, inte vill eller vågar bada nakna med honom. Det är denna amorösa sammanlänkning av manligt och kvinnligt badande som fick motreaktioner inom vissa delar av det romerska samhället: gemensamt badande sågs som för amoröst och som en uppmuntran till prostitution.

En myriad av källor stödjer detta antagande och pekar på att badhusen var platser där det pågick, eller där man ansåg att det pågick, olika former av prostitution. Den stoiske filosofen Seneca (ca 4 f.Kr.–65 e.Kr.) skriver i sin dialog *De Vita Beata* om hur baden var omoraliska platser som frestade unga män. Något som också går igen i det senantika verket *Historia Augusta* som beskriver baden som en plats där prostituerade vistades och där man till och med be-

drev direkt bordellverksamhet. Att detta var allmänt vedertaget kan också ses i de bevarade inskriptioner som funnits inuti eller i närheten av badhusen.

Det kanske tydligaste beviset på att man bedrev bordellverksamhet i badhusen kan ses på de bevarade väggmålningar som man hittat i de suburbanska baden i Pompeji. Dessa väggmålningar föreställer olika sammansättningar av män och kvinnor i varierande sexuella ställningar och aktiviteter. Det finns en teori om att målningarna skall ha fungerat som en sorts ”meny” över vad som erbjöds på badhuset.

Något som ytterligare färgar kopplingen mellan bad och amorösa aktiviteter är att njutning, i alla dess former, och dekadens, sågs som sammanlänkade, med badandet. Ett tydligt exempel på detta är en gravinskrift skriven av en slavinna, Merope, till sin partner där hon radar upp bad, sex och vin som de saker som gör livet värt att leva. Det är därmed inte en slump att när krönikörerna fördömer de dekadenta kejsarna Domitianus (reg. 81–96), Commodus (reg. 177–192), Heliogabalus (reg. 218–222), och Gallienus (reg. 253–268), så inkluderar de olika anekdoter kring kejsarnas påstådda amorösa aktiviteter i baden.

Tre fresker från de suburbanska baden utanför Pompeji, ca 60 e.Kr. Wikimedia, Public Domain.

Att också kvinnor kunde finna njutning (eller amorösa partners) vid baden kan vi se i det tidigare nämnda exemplet om Martialis okyska Laevina, men också i en dikt av Juvenalis (aktiv ca 100–127) där en dekadent romersk matrona alltid inkluderade en intimmassage under sina badhusbesök.

Balnea mixta en realitet?

Att både gemensamt och könsseparerat badande skedde vid de offentliga baden i Rom är ett faktum som inte går att ifrågasätta. Däremot går både dess tidsmässiga och geografiska spridning samt form att diskutera. Arkitekturen och litteraturen visar på att man under den romerska republiken föredrog könsseparerade badhus, men att man under kejsartiden snarare föredrog gemensamt badande, eller badhus som med bruk av olika tider kunde könssepareras. Våra källor, såväl litterära som arkitektoniska, pekar på att ett gemensamt badande verkar ha funnits över hela imperiet: alltifrån Iberiska halvön och de brittiska öarna till den syriska öknen. Men samtidigt finns det också tydliga indikationer på att man även under imperiet, särskilt under vissa kejsare, försökte ”återgå” till en könsseparerad badkultur.

Badkulturen kan alltså ha varit varierande, med flera olika sorters badhus i samma stad – vissa könsseparerade, andra gemensamma, och en tredje grupp som kanske snarare var bordeller. Oavsett vilket som gällde var frågan i sig en viktig sak för romarna att diskutera och moralisera kring. Detta moraliska ”dilemma” fortsatte att vara viktigt även för de badkulturer som kom efter dem, och även idag finns det nog tyvärr folk och regioner som ställer samma fråga – vilken plats har egentligen den kvinnliga kroppen i badhusen och det offentliga rummet?

Lästips

Övergripande och bra litteratur kring den romerska badkulturen är förvånansvärt svårhittad, men G.G. Fagans, *Bathing in Public in the Roman World* (1999) och I. Nielsen, *Thermae et Balnea: the Architecture and Cultural History of Roman Public Baths* (1990) har varit ovärderliga för denna text och kan starkt rekommenderas för den som är intresserad av en fördjupad läsning. Som alltid kan också M. Beard, *Pompeii: Livet i en romersk stad* (2010) rekommenderas för sin välnyanserade och lättillgängliga beskrivning av vardagslivet i en romersk stad, vilken i hög grad inkluderade badhusen. Slutligen kan här också rekommenderas den något annorlunda och speciella tolkning av de romerska baden som presenteras i den relativt nya animerade Netflix-serien *Thermae Romae* från 2022.

Viktor Wretström är doktorand i historia vid Köpenhamns universitet och hans forskning berör de urbana parkernas historia från antiken till 1800-talet. Texten är baserad på ett tidigare arbete han utförde som student i antikens kultur och samhällsliv vid Lunds universitet.